

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК: 341.215.43(73=161.2)

ДОМІНУЮЧІ МОТИВИ СЕНТИМЕНТАЛЬНОГО ТУРИЗМУ АБО “РИТУАЛИ ПОВЕРНЕННЯ” АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ (1975–1991 роки)

Людмила БЕЛІНСЬКА

*Кафедра філософії мистецтв
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Валова, 18, Львів, Україна, 79000
тел. 0322 394 197, e-mail: kafeatr@franko.lviv.ua*

Розглянуто різновиди туризму, пов'язані з “місцями пам'яті”, “силою пам'яті”, тобто ностальгичний, сентиментальний та етнічний, який сповідували політичні емігранти третьої хвилі з США та Канади. Відстежено еволюцію способів сентиментального туризму: від “ритуалу проникнення” у другій половині 70-х років ХХ століття, до “ритуалу повернення” наприкінці 80-х років.

Ключові слова: емігранти, сентиментальний туризм, ритуал проникнення, ритуал повернення.

Через низку політичних причин українці вимушено залишали рідні землі, тікаючи від радянської репресивної машини до Австрії чи Німеччини. Упродовж 1944–1948 років емігранти перебували в статусі ДП-персон, осіб без громадянства, протестуючи проти ідентифікації їх як поляків чи радянських підданих. Оскільки економічні умови у перенаселеній Європі ускладнювалися, українці вимушені були стати емігрантами вдруге, віддаляючись все далі від рідних місць, долаючи океан. Протягом 1948–1952 років сформувалася третя хвиля української політичної еміграції до США.

Освоївшись у нових умовах американського континенту, українці прагнули зберегти свою національну ідентичність та культуру, вважаючи свій статус емігранта явищем тимчасовим. Усі щоденні думки були про рідних: батьків, сестер, братів, рідні місця.

Ціцерон сказав, що “великою є сила пам'яті, притаманна місцю” [1]. Для українців, які опинилися на чужині, пам'ять місця була дорогою, що повертала у спогади про щасливе минуле, у молоді роки, у коло родини. Більшість українців покинула родинні “місця покоління”, переважно села, де члени сім'ї народжувалися, впродовж багатьох століть жили й відходили неперервним ланцюгом покоління, де між людьми і місцевістю, рідним ландшафтом існував невидимий, але сильний зв'язок. Пануюча магія місця, або “зов крові”, як казав драматург Григор Лужницький, – те, що до болю бракувало емігрантам. Діонісійний характер української душі підсилював брак єдності з рідною землею, адже підтримувати

контакти з родиною в Україні можна було лише через листування. Однак у часи холодної війни навіть листування стало забороненим.

Задовольнити “зов крові” і відвідати рідні місця в Україні стало можливим для українських емігрантів лише наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років ХХ століття. У цей час зовнішній туризм у СРСР розвивався, країна потребувала валюти. Одночасно емігранти, котрим виповнилося близько 50–60 років, мали паспорти громадянина США, що гарантувало безпеку, достатньо коштів для подорожі та як пенсіонери – час.

Отже, українці з-за кордону представляли переважно такий вид туризму, як “сентиментальний”, “ностальгічний”. Діаспорні тури називають ще “пошуком коріння”. Деякі дослідники сентиментального туризму ототожнюють його з етнічним. Зокрема професор В. Кифяк вважає, що етнічний туризм – це поїздка з метою побачень із рідними та близькими й пов’язана з відвідуванням і виїздом у віддалені регіони країни або інші держави. Безсумнівно в етнотуризмі існують елементи сентименту, але на передньому плані – це побачення з рідними та близькими або відвідування пам’ятних місць, а сентиментальний туризм охоплює значно ширші горизонти, основу якого становлять людські почуття, емоції, ностальгія [4, с. 244–245].

Основним мотивом подорожуючих по радянській, а потім по пострадянській Україні було “прагнення повернення”. Це вид подорожі, під час якої людські почуття, емоції, ностальгія є панівними мотивами поїздки. В основі згаданого сентименту покладено бажання відвідати місця, з якими пов’язана історія рідного народу, життя предків або особисте перебування. Домінуючими мотивами, що спонукали українців, хоч і з острахом, однак їхати “додому” були психологічні мотиви, коли повернення асоціюють з давніми підсвідомими образами, намаганням повернутися у місце, де психологічні установки прашурів були інтровертнішими. Домінували також культурно-історичні мотиви, пов’язані з прагненням людини повернутися до минулого своєї родини, етносу, спадщини власної нації. Туристичні тури в радянську Україну забезпечували психологічне повернення, можливість побачити рідних, згадати спільних родичів, друзів.

Подорожі були довгоочікуваними, бажаними і виснажливими водночас через “сентименти” – стан надмірної чутливості, вияву емоцій, почуттів. Отже, ознаками сентиментального туризму є ностальгія за рідним домом, батьківщиною, бажання повернутися на землю, де народилася людина або проживали її батьки чи предки.

Туристичні “етнічні” тури були суворо регламентованими, їх активно контролювали органами КДБ. Регіони Західної України взагалі спочатку були забороненими для відвідин. Зустрічі з родиною, рідними місцями на теренах СРСР не відбувалися з комфортом, адже було заборонено відвідувати родичів і відхилитися від запланованого маршруту. Часто єдиною можливістю побачитися з родиною була зустріч під готелем. Цілі родинні клани приїздили під готелі Інтуристу, позичивши автобус у сільській раді. Часом рідні крадькома, дуже ризикуючи, вивозили туристів до рідного села, додому. Такі відвідини тривали від 15 хвилин, найбільше до трьох днів. Адже провідати “рідні могили” через суворий графік, маршрут, контроль з боку КДБ, було теж майже неможливо. Відвідати рідні села можна було лише потайки. Зранку туристи повинні були таємно вислизнути з готелів у Львові, Чернівцях чи Івано-Франківську, заховатися за спиною водія таксі й податися на “рідні села”. Щастило, коли не переслідували агенти КДБ або міліція,

що контролювали переміщення по країні і не допускали самовільного виїзду до недозволених місцевостей.

Туристична індустрія СРСР була пов'язана винятково з містом. Екскурсії проводили за строго регламентованими маршрутами. Туристи з-за кордону, які знали дорадянські міста, вдивлялися у зміни. Американським українцям цікавий був Київ як столиця, та найбільше Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль – основні міста регіону їхнього походження. Пильний погляд туриста вловлював за Дж. Уррі специфічні знаки. Цей модус розглядання показує наскільки туристи близькі до семіотиків; вони читають пейзаж, позначений низкою понять або знаків, отриманих із різних дискурсів про подорожі. Туристи прагнули побачити невідомі особливості в тому, що було відомим. Цікавили їх звичайні аспекти соціального життя, що виникають за умов перебування в незвичайних контекстах [5]. Для американських українців час, проведений в Україні, особливо на малій батьківщині, у рідному селі був надзвичайним, майже стресовим, коли з щоденної рутини вони потрапляли у несподівані і непередбачені пригоди.

Туризм як практика дозволяє припускати її протилежність, а саме – повсякденну буденність. Для туриста з'являється можливість побачити повсякденну буденність Іншого – сферу соціальної реальності, цілісний соціокультурний життєвий світ. Дослідження Ю. Габермаса обґрунтовують, що повсякденне і неповсякденне не виступають як різні й непорівнювані за своїм значенням онтологічні структури, а являють собою різні типи досвіду. Повсякденність набуває значущості з огляду на те, що напруженість свідомості найбільш висока саме в повсякденному житті [5]. На противагу повсякденному неповсякденне існує як незвичне, що перебуває поза звичайним порядком, далеке. У цьому контексті, туризм як засіб релаксації, елемент сакрального на відміну від профанного, загострює сприйняття повсякденних ситуацій, переводить погляд у режим вдивляння, уваги до різних ситуацій і деталей. Все те, що зазвичай не викликало у місцевих мешканців жодної уваги, мало значення для погляду туриста, в якому буденне життя Іншого є туристичною атракцією. Туристичний пильний погляд містить у собі всю сукупність пізнавальної діяльності туристів. Дж. Уррі пише, що насправді ніякого окремого туристичного погляду не існує: він залежить від суспільства, соціальної групи та історичного періоду. Тобто погляд туриста залучає ту дійсність, що відрізняється від його повсякденності, тому не можна говорити про існування одного універсального погляду, властивого всім туристам усього світу, бо не існує однакової повсякденності й однакового рутинного життя [5].

Однак попри основну увагу, яка повинна була офіційно належати місту, туристи українського походження неофіційно віддавали першість селам, адже більшість із них народилася саме там. Туристи відбували екскурсії офіційні, однак чекали на можливість реалізації не туристичних атракцій – відвідин села.

У радянському контексті 70-х років відвідини історичної батьківщини можна було б назвати практикою прихованого проникнення, настільки неофіційними, прихованими, неафішованими та часом небезпечними були відвідини рідного села. Лише наприкінці 1980-х років, після півстолітньої реальної відсутності у місцевих селянських життєсвітах американські українці отримали можливість подорожувати до Західної України. У 80-ті роки було запроваджено тури вихідного дня, коли туристи мали більше вільного часу і простору. Такі екстремальні умови відвідин рідних місць були для американських українців своєрідним ритуалом повернення,

а родичі, з котрими вдалося побачитися, належали до площини ритуального часу і простору [2, с. 284].

Незважаючи на відсутність контакту, рід за кордоном не переставав бути живим та реальним, хоч одночасно ставав міфічним та символічним. Традиція очікування була характерна для українського життєсвіту впродовж століття, відколи село покидали трудові мігранти. Через особливості історичних та політичних обставин, велику відстань, дороговизну квитка, зустріч з родиною з-за океану ставала для односельців в Україні ритуальним явищем. Короткочасові, швидкоплинні зустрічі, блискавичність спогадів, вибух емоцій переживали як щось позареальне. Після від'їзду залишались спогади про зустріч та подарунки як матеріальні докази. Ритуальні проникнення у рідні села Західної України американських, канадських українців наприкінці 1970-х років ХХ століття стали передднем ритуального повернення додому, коли поступово ліквідували обмеження у пересуванні країною. Спілкування розділених гілок транснаціонального роду стане жвавішим.

Коли виросло нове покоління американських українців, батьки прагнули показати дітям їхню історичну батьківщину. Представники різних поколінь діаспори їхали у сентиментальні подорожі з культурно-історичними мотивами. Українці різних поколінь прагнули не втрачати зв'язок з землею, де колись мешкали самі або їхні предки. Сентиментальні відносини пов'язані з відвідинами "рідних могил", з вивченням історико-архітектурних пам'яток, давніх поселень. Завдяки культурній пам'яті, сентиментальні подорожі відновлюють національну самосвідомість, показують новим поколінням "хто ми є".

Одним з гідів, які організовували поїздки до СРСР, зокрема в радянську Україну, була Квітка Семанишин. Вона народилася 1946 року у Мюнхені в родині українських емігрантів Миколи та Марії Семанишиних, які 1949 року емігрували до США. Квітка виховувалася у національно свідомому українському дусі. Дівчина стала активісткою українського громадського руху, була головою студентського руху в США, працювала в Українському Конгресовому Комітеті, була віце-президентом "Провидіння".

Квітка Семанишин працювала туристичним гідом, організовувала і возила туристичні групи американців до Радянського Союзу. Працедавці з турагенції її роботою завжди були задоволені: з одного боку, Квітка знала мови, тому вони економили на перекладачеві, з іншого боку – знала ментальність росіян, американців, українців, вміла розмовляти з офіційними владними структурами. Квітка Семанишин супроводжувала делегації американців до Москви, Іркутська, Самарканда, Ташкента [3]. Та найбільш хвилюючі поїздки були до України. Туристичні групи зупинялися у збудованих "Інтуристом" готелях: у Києві – "Либідь" і "Братислава"; у Харкові – "Інтурист", "Мир" і мотель "Дружба"; у Львові – "Дністер"; в Ужгороді – "Закарпаття"; в Одесі – "Чорне море"; у Запорозжжі – "Запоріжжя"; у Полтаві – мотель "Інтурист"; у Чернівцях – "Черемош"; у Херсоні – "Фрегат"; у Ялті в мальовничому Масандрівському парку було збудовано готель "Ялта-Інтурист". Наприкінці 1970-х років у туристичні маршрути ввійшло 18 нових міст, у тім числі Хмельницький і Луцьк.

На відміну від інших українців у діаспорі, Квітка Семанишин пізнавала радянську Україну безпосередньо, впродовж 32 років. Очевидно, що доводилося зустрітися з прискіпливістю чиновників, їхньою корумпованістю, вміти уникати політичних провокацій, задовольняти бажання туристів-українців. Серед

американських українців було невгамовне бажання відвідати рідні могили, що не збігалося з планом розробленого і контрольованого маршруту. Однак проігнорувати прагнення старших людей, які часто їхали у далеку мандрівку лише з метою побачити рідну землю, свою батьківщину, яку покинули молодими і назавжди, жінка не могла. За несанкціоновані відвідини сіл на Тернопільщині, Львівщині, Квітці у Києві чиновники часто казали: “Ви поступили самовільно, що не відповідає умовам нашої співпраці!”. На це жінка сміливо відповідала: “Я турист, везу до Радянського Союзу валюту, яку ви хочете мати. Будьте щасливі, що я тут є, політика мене не цікавить!”. Наявність американського громадянства додавала їй почуття незалежності, свободи і впевненості.

Одного разу туристи в Тернопільській області поїхали у рідні села, відвідати могили рідних, що було неможливо без відповідного дозволу. Очевидно після таких несанкціонованих відвідин була розмова з українським директором. Квітка сказала, що природно, коли люди, які проїхали тисячі кілометрів, хочуть побачити рідну хату. Директор поставився з розумінням, однак натякнув на хабар. Квітка подарувала французькі парфуми “Крістіан Діор” та японську парасолу. Іншого разу, коли митники вимагали від туристів сплатити хабар за гуцульські ліжники, вартість мита була втричі дорожчою за ліжники, Квітка попросила прізвище митника, його посаду і викликати начальника. Інцидент тоді вичерпався. Квітка Семанишин знала радянську Україну правдиву, не ілюзорну.

Найяскравіші враження у жінки залишилися від подорожі до Львова 26 квітня 1986 року, коли сталася аварія на ЧАЕС. У Чоп група в’їхала о 8 годині ранку, добралися до Львова, до готелю “Дністер”, який був добре знайомий, як і його персонал. О 13-й годині стався вибух на Чорнобильській АЕС. Розгублені чиновники не знали, що робити з американською делегацією. Туристів не випускали з готелю, заборонили їхати до Києва. Покоївка, котра слухала “Голос Америки”, усвідомлювала ступінь небезпеки, принесла до готелю п’ятимісячне немовля з проханням, щоб Квітка забрала його до США, подалі від радіації. Квітка всіляко заспокоїла жінку. Через чотири дні туристична група повернулася до США. Квітці було суворо заборонено розповідати про стан речей, які вона побачила в Україні, інакше – *Persona non Grata*. Очевидно, що весь світ не залишився байдужим до аварії на ЧАЕС. Вболівали й американські українці. Вони збирали гуманітарну допомогу. Пластикові бочки з 20 тисячами таблеток йоду Квітка везла з собою в Україну. Митники спочатку не пропускали. Жінка пояснила, що це гуманітарна допомога: “Візьми собі, своїм дітям, це безкоштовно!”. Везла мішками, роздавала у Львові, Києві, розуміючи, що це – крапля в морі. Хто лише їхав із США в Україну, брав зі собою мішок пігулок йоду, митники вже пропускали без питань. Постійно в цей період Квітка возила дозиметр. У Києві він зашкалював, тому нічого з продуктів не їла [3].

Очевидно, що найбільшою радістю для Квітки, як і для всіх українців, стало проголошення незалежності України. Реально Квітка допомогла українцям тим, що впродовж двадцяти років їздила в Україну вчити дітей англійської мови.

З 1991 року в Україну без страху ще активніше приїждять українці зі всього світу зі своїми дітьми, онуками, які отримали добру освіту і добилися високих посад у різних іноземних державних інституціях, відстоюють інтереси історичної батьківщини самовіддано і щиро. Сентиментальний туризм, як і інші його види, далі розвивається в Україні. Нашадки українських емігрантів вже не зупиняються

у колишній “батьківській хаті”, а потребують готелів з якісним обслуговуванням, інфраструктури, розроблених сентиментально-туристичних маршрутів, вільних кордонів. Сентиментальний туризм, окрім задоволення сентименту, пов’язаного з ностальгією або цікавістю до батьківщини, виконує пізнавальні, естетичні, виховні функції, що сприятимуть зближенню різних світів одного народу.

Список використаної літератури

1. *Ассман А.* Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті / А. Ассман. – К. : Ніка-Центр. – 2012.
2. *Ханенко-Фрізен Н.* Інший світ або етнічність у дії / Н. Ханенко-Фрізен – К., 2011.
3. Інтерв’ю з Квіткою Семанишин від 24 січня 2012. – Нью-Джерсі, США.
4. *Кузик С.* Географія туризму / С. Кузик. – К.: 2011.
5. *Денисюк А.* Туристичний потенціал промислових районів міста: реконструкція спадку / А. Денисюк, А. Серета // Український соціум. – 2010. – № 35 (4). – С. 42–44

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2013

Прийнята до друку 27.03.2013

DOMINANT MOTIFS OF SENTIMENTAL TOURISM OR “RITUALS OF RETURN” FOR UKRAINIAN AMERICANS (1975–1991 years)

Ludmyla BELINSKA

*Department Studies and Acting
Ivan Franko National University of Lviv,
18/13 Valova str., Lviv, Ukraine, 79000
tel.: 0322 394 197, e-mail: kafteatr@franko.lviv.ua*

Article deals with the types of tourism, related to the “place of memory”, “power of memory”, i.e.: nostalgic, sentimental and ethic, inherent to the Third Wave Ukrainian immigrants in the U.S. and Canada. Sentimental tourism is considered in evolution: from ritual penetration in the second half of the seventies of the twentieth century to the ritual return of the late eighties.

Key words: immigrants, sentimental tourism, penetration ritual, ritual return.

**ДОМИНИРУЮЩИЕ МОТИВЫ СЕНТИМЕНТАЛЬНОГО ТУРИЗМА
ИЛИ РИТУАЛЫ ВОЗВРАЩЕНИЯ АМЕРИКАНСКИХ УКРАИНЦЕВ
(1975–1991 годов)**

Людмила БЕЛИНСКАЯ

*Кафедра философии искусств
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Валовая, 18/13, Львов, Украина, 79000
тел.: 0322 394 197, e-mail: kafteatr@franko.lviv.ua*

Рассмотрено разновидности туризма, который связан с “местами памяти”, “силой памяти”, ностальгический, сентиментальный, этнический, который поддерживали политические эмигранты третьей волны из США и Канады. Прослежено эволюцию способов сентиментального туризма: от “ритуала проникновения” во второй половине 70-х годов XX века, до “ритуала возвращения” в конце 80-х годов.

Ключевые слова: эмигранты, сентиментальный туризм, ритуал проникновения, ритуал возвращения.